

DIN LEGĂTURILE LUI A. D. XENOPOL CU TRANSILVANIA

AL. ZUB

Trăsătura care definește cel mai pregnant personalitatea lui A. D. Xenopol, constituind totodată nota comună, liantul diferitelor ei ipostaze, este, fără îndoială, militantismul¹. Ca istoric, el nu putea fi — se înțelege — decît militant, un militant pentru descoperirea și difuziunea adevărului asupra realităților trecute. Ca economist și sociolog de asemenea, vizînd însă prefacerea cît mai adîncă a prezentului. Militant trebuia să fie și filosoful istoriei, în măsura în care ținea să imprime pecetea înțelegerii sale asupra rostului și metodologiei acestui domeniu. Cu atît mai mult se cuvenea a fi militant publicistul, ca ipostază a omului politic A. D. Xenopol. Într-adevăr, opera lui întregă stă mărturie că autorul a fost întotdeauna un luptător, atît pe tărîmul ideilor cît și pe tărîmul vieții obștești.

Încă pe cînd era student la Berlin, Xenopol îi scria lui I. C. Negruzii (1869), revoltat că nimeni nu lua inițiativa de a combate „calomniile care curg din toate părțile asupra noastră” și se hotăra să le respingă el însuși, riguros, pe calea unei sinteze asupra istoriei naționale, întemeiată pe izvoare accesibile străinătății².

Rezultatele acestei hotărîri se cunosc. Mai puțin cunoscute sînt demersurile sale politice, legate în bună măsură de lupta pentru desăvîrșirea unității de stat a României. La realizarea acestei unități, militînd — cum singur spunea — „cu pana și cuvîntul”, timp de o jumătate de secol, el a adus o contribuție însemnată fiind, după Kogălniceanu, „al doilea îndrumător moldovean al lumii românești”³. Aprecierea aparține istoricului Ilie Minea care ca atîția cărturari (unul dintre aceștia, Zaharia Columb, i-a fost profesor de latină lui Xenopol) venise de peste

¹ Cf. în *A. D. Xenopol — adevăr și militantism* în „Cronica”, Iași, V, 1970, nr. 8 (21 febr.), p. 11.

² I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, II, București, 1931, p. 28—29.

³ Apud I. n., *A. D. Xenopol — personalitate proeminentă a culturii românești*, „Iașul literar”, XXI, 1970, nr. 4, p. 57.

munți pentru a-și pune talentul și energia la dispoziția culturii naționale. Cum însă transilvăneanul i-a succedat lui Xenopol la catedra de istoria românilor de la Universitatea din Iași, faptul capătă și o semnificație simbolică. Unirea se realizase, valorile puteau să circule acum nestinjenite, dintr-o parte a Carpaților, în cealaltă, încă o *serie istorică* — pentru a ne exprima în termenii filosofului — se încheiase. Ultima verigă a acestei *serii* Xenopol însuși o prevăzuse atunci când rezuma, în 1871, programul unei întregi generații: „lucrarea înceată în interiorul poporului, concentrarea elementului bun, luminarea părții pasive a națiunii noastre, înțelegerea asupra mijloacelor de propășire, asupra mijloacelor de îndepărtare a dezbinărilor ce ne sfârșie, a relelor materiale și morale ce se lătesc, molipsitoare, înlăuntru nostru — *iată lucrarea ce este menită a așeza temeliele pe care timpul va ridica odată viitoarea Românie*“⁴. De unde îndemnul către toți compatrioții de a nu-și precupeți puterile în serviciul acestui ideal: „să lucrăm împreună la unirea spiritului și a inimei tuturor celor de același neam, la îndepărtarea relelor ce ne sfârșie înlăuntru nostru“⁵!...⁵. El însuși a desfășurat, în această direcție, timp de câteva decenii, o activitate excepțională⁶. O parte din ea s-a răsfrânt asupra Aradului.

Vom încerca să evidențiem, în cele ce urmează, câteva date noi privind legăturile sale cu „cetatea de pe Mureș“, în perspectiva luptei pentru desăvârșirea unității noastre de stat. Unele aspecte ale problemei, au mai fost abordate, ocazional, mai ales cu privire la biblioteca dăruită Aradului de către Coralia Xenopol și bustul prin care locuitorii acestui oraș au ținut să cinstească amintirea marelui istoric⁷.

Ce a reprezentat opera lui A. D. Xenopol pentru transilvăneni la începutul secolului al XX-lea, se cunoaște. În această epocă de intensificare a luptei de eliberare națională și socială, ea a oferit noi argumente pentru legitimarea revendicărilor românești⁸. Impregnate de un luminat patriotism, lucrările lui A. D. Xenopol, au circulat destul de

⁴ A. D. Xenopol, *Cuvîntare festivă rostită la serbarea națională pe mormîntul lui Ștefan cel Mare în 15 (27) august 1871*. În vol. *Scriseri sociale și filozofice*, București, 1967, p. 216.

⁵ *Ibidem*

⁶ V. Maciu, *L'union de la moldavie et de la Valachie dans l'oeuvre de A. D. Xenopol*, „Nouvelles études d'histoire“. București, II, 1960, p. 407—440 (versiune românească în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 199—224); *Livru Maior, A. D. Xenopol și Transilvania*, „Tribuna“, XIV, 1970, nr. 9, (28 febr.), p. 6; Vasile Netea, *Desăvîrșirea unității naționale în opera lui A. D. Xenopol*, în vol. A. D. Xenopol. *Studii privitoare la viața și opera sa*, București, 1972, p. 85—98.

⁷ O. Olariu, *A. D. Xenopol și Aradul*. Comunicare la sesiunea comemorativă de la Iași, 10 iunie 1967; idem, *Actualitatea lui A. D. Xenopol*. „Familia“, IX, 1967, nr. 7, p. 22; idem, *Despre un mare istoric și un portret necunoscut al său*. „Flacăra roșie“, Arad, 1967, nr. 7164 (10 sept.); Al. Zub, *A. D. Xenopol în lumina bibliotecii sale*. „Revista bibliotecilor“, XXIII, 1970, nr. 5, p. 300—304; Eugen Glück, *Contribuții cu privire la circulația operelor lui A. D. Xenopol în părțile Aradului*, în vol. A. D. Xenopol (1847—1920). *Omagiu*, Arad, 1970, f. 5—11 (text rotaprintat de biblioteca municipală).

⁸ Eugen Glück, *op. cit.*, p. 5.

intens în părțile Aradului, fiind — adesea — aduse la cunoștința mare-lui public și pe calea presei⁹. Alteori, în momentele de tensiune repressivă, ele au pătruns „prin vama cucului“, aduse în desagă de inimoși colportori de carte românească, cum vestitul Badea Cîrțan, de „făclieri“ și de „iconari“¹⁰. Fragmente din opera istoricului au fost reproduse în presa arădeană la ocazii festive, dar și atunci cînd puneau în circulație un punct de vedere care interesa întreaga comunitate națională. Este cazul cunoscutei prefete a *Istoriei partidelor politice din România*, reprodusă în „Tribuna“ (1911)¹¹ ori a fragmentului privitor la personalitatea lui Al. I. Cuza, publicat cu ocazia împlinirii a 60 de ani de la Unirea Principatelor¹².

A. D. Xenopol a participat însă și direct la dezbaterile politice din Transilvania, scriind o întreagă serie de articole în ziarele arădene „Românul“ și „Tribuna“. Momentul cel mai interesant al acestei colaborări este, fără îndoială, chiar începutul ei, la care se referă și scrisorile reproduse în anexă.

Două orientări se precizează în conduita fruntașilor politici români din Transilvania: una a „intransigenților“ (grupați în jurul vechii „Tribune“) care nu acceptau nici un fel de înțelegere cu guvernul maghiar; cealaltă, promovată de militanți cu poziții economice în cadrul instituțiilor culturale, înclinați să facă unele concesii. Vasile Goldiș făcea parte dintre cei dintii¹³. În toamna lui 1911, A. D. Xenopol a intervenit, cu autoritatea de care se bucura, în conflictul dintre cele două grupări, publicînd mai multe articole, deja semnalate¹⁴. Ceea ce nu se cunoaște este faptul că V. Goldiș a stăruit pe lângă Xenopol în direcția amintită, convins că demersul acestuia va întări poziția comitetului, contribuind astfel la consolidarea unității amenințate.

Așa se face că istoricul a trimis pentru ziarul „Românul“ articolul *Statul maghiar*, a cărui primire și programare V. Goldiș o anunța autorului la 4 august 1911¹⁵. Articolul a și apărut după două zile¹⁶, pe cînd Badea Cîrțan, se stîngea „visînd întregirea neamului“, cum se va scrie pe crucea de marmoră a luptătorului¹⁷. „Ce minunat ar fi — se adresa redactorul către Xenopol — dacă ați putea să ne trimiteți cît mai des articole ca cel de acum!“¹⁸. Istoricul îi promisese că va veni

⁹ Vezi, de pildă, „Tribuna“, 1908, nr. 11 (13/26 ian.), p. 4); „Românul“, I, 1911, nr. 157 (19 iul./1 aug.), p. 5—6; nr. 158 (20 iul./2 aug.), p. 6; nr. 160 (23 iul./3 aug.), p. 6; nr. 161 (24 iul./6aug.), p. 6—7.

¹⁰ Octavian Meta, *Prin vama cucului. Viața lui Badea Cîrțan*, București, 1968.

¹¹ „Tribuna“, 1911, nr. 117 (29 mai/11 iun.), p. 13.

¹² „Românul“, VIII, 1919, nr. 19 (24 ian./9 febr.), p. 4.

¹³ Cf. Ion Șendrulescu, *Activitatea lui Vasile Goldiș pentru unirea Transilvaniei cu România*. „Studii și articole de istorie“, XIII, 1969, p. 43.

¹⁴ Eugen Glück, *op. cit.*, p. 10; Vasile Netea, *op. cit.*

¹⁵ Biblioteca Academiei R.S. România, Fond A. D. Xenopol, S 22 (1) LXXXIII.

¹⁶ „Românul“, I, 1911, nr. 161 (6 aug./24 iul.), p. 1—2.

¹⁷ Octavian Meta, *op. cit.*, p. 175. Moartea inimosului luptător s-a întimplat la 7 august 1911.

¹⁸ Scrisoarea respectivă, *loc. cit.*

în Transilvania, curînd, astfel că Goldiș îi putea scrie : „V-am așteptat cu dragoste adevărată. Se vede însă că v-ați schimbat planul de călătorie“. Mai exista o șansă, credea el : „Voi fi fericit să putem conveni la Blaj, unde va fi adunată toată lumea românească“¹⁹. Și adăuga, la 11 august : „ard de dorul de a vă cunoaște personal“²⁰.

Xenopol n-a putut însă veni, cu toate că telegrama lui de sosire era așteptată, iar peste o lună, la 15 septembrie, primea o nouă invitație : „Nu ați putea totuși să vă rezeziți în toamna asta, măcar 2—3 zile, la Arad ?“²¹.

Nu știm dacă Xenopol a dat curs stăruitoarei invitații. Se pare că nu. Fapt este că între fruntașul transilvănean — acel „ursitor de gînduri pentru țară“, cum îl numea Silviu Dragomir²² — și istoricul de la Iași, legăturile au continuat și în anii următori, astfel că soția istoricului, Coralia (Riria), își va aminti într-o scrisoare din 1924 : „În gîndul ce mi l-a lăsat Maestrul de a dărui biblioteca lui Ardealului era o puternică dorință ca Vasile Goldiș să hotărască unde ; de aceea îl chemase la patul suferinței cu cîțva timp înainte de moarte“²³.

Din scrisoarea de la 15 septembrie 1911 rezultă însă că și înainte de 4 august (data primei scrisori la care ne-am referit), a existat o corespondență între Xenopol și Goldiș. „Nu vă aduceți aminte cum vă scrisesem odată, că dv. îi credeți pe oamenii noștri toți ingeri, cîtă vreme sunt între ei foarte mulți diavoli ?“. Întrebarea i-o provoca un incident obscur, petrecut de curînd între ilustrul destinatar și un „dascăl din Brașov“, incident pe care, relatînd peripețiile acestei călătorii, Xenopol l-a trecut sub tăcere²⁴.

În altă ordine de idei, să reținem încă, din scrisoarea de la 11 august 1911, mențiunea privitoare la ampla recenzie asupra lucrării lui A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, recenzie publicată de E. Lovinescu în ziarul condus de Goldiș²⁵ și care a avut darul să stîrnească susceptibilitatea lui N. Iorga. Faptul prezintă interes nu numai pentru cunoașterea raporturilor fluctuante dintre cei doi istorici, ci și ca precizare de amănunt cu privire la legăturile lui N. Iorga cu presa arădeană.

Cele trei scrisori ale lui V. Goldiș, reprezentînd doar o parte din corespondența cu A. D. Xenopol, aduc un spor de informație asupra legăturilor dintre cei doi cărturari și militanți pe tărîmul unității naționale. Ele atestă încă o dată marea stimă și afecțiune cu care fruntașii

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Biblioteca Centrală de Stat, Ms. 12217.

²¹ Biblioteca Academiei R.S. România, 5, 22 (2)

²² Silviu Dragomir, *Vasile Goldiș, luptătorul și realizatorul politic*, Sibiu, 1936, p. 16.

²³ Scrisoarea Coraliei Xenopol către Gr. Trancu-Iași din 6 noiembrie 1924 (Biblioteca Municipală Arad, Mapa Xenopol). Vezi, Barbara Farcaș și Aurel Lazăr, *Biblioteca „A. D. Xenopol“*, în vol. *A. D. Xenopol. Omagiu*, Arad, 1970, p. 30.

²⁴ A. D. Xenopol, *Rîșnovul de lingă Brașov*. Extras din „Viața românească“, Iași, 1912, 47 p.

²⁵ „Românul“, I, 1911, nr. 157 (19 iul./1 aug.), p. 5—6 ; nr. 158 (20 iul./2 aug.), p. 6 ; nr. 160 (23 iul./5 aug.), p. 6 ; nr. 161 (24 iul./6 aug.), p. 6—7.

transilvăneni îl înconjurau pe istoric. Sensul în care acesta a intervenit, încercând să împace cele două grupări, rezultă limpede din încheierea articolului publicat la 8 iunie 1911 : „Eu dacă mi-ar fi învoit să dau un sfat fraților mei de peste munți, le-aș spune : uitați dezbinările, căci e vorba de existența neamului. Dezbinările prin firea lor însăși sunt trecătoare, pe cînd viața unui popor este veșnică“²⁶.

Indemnurile lui Xenopol n-au rămas fără ecou. Idei din articolele sale se pot întîlni în argumentările luptătorilor de peste munți, de pildă în discursul rostit de Vasile Goldiș în cadrul cercului „Darwin“ din Oradea²⁷, ori în declarația-manifest semnată de 40 de scriitori și literați la 1/14 noiembrie 1912²⁸, pentru a nu ne referi decît la evenimentele cele mai apropiate. Un lucru trebuie observat însă, mai ales că peste puțină vreme o teribilă maladie avea să-l scoată pe Xenopol din luptă : viața lui se încheia așa cum începuse, militînd pentru „îndepărtarea dezbinărilor“²⁹ dintre compatrioții săi, pentru desăvîrșirea unității naționale, iar în această privință legăturile cu V. Goldiș constituie, desigur, un episod demn de relevat³¹.

A N E X E

4 august 1911

Ilustre și mult iubite domnule Xenopol,

Am avut sfînta zi de Paști cînd am primit articolul dv. : *Statul maghiar*. Se publică — bine înțales — în fruntea ziarului în numărul de duminică. Astfel cetitorii vor avea două zile timp să-l citească și

²⁶ *Ibidem*, nr. 124 (8/21 iun.), p. 1—2 ; *Cătră frații din Ardeal*. Articol reprodus în vol. *Românii și Austro-Ungaria*, Iași, 1914, p. 1—5. Notăm pentru interesul lor documentar, titlurile celorlalte articole publicate, în aceeași perioadă, de Xenopol în presa arădeană : *Șezătorile literare*, „Tribuna“, XV, 1911, nr. 103 (11/24 mai), p. 1 ; *Statul maghiar*“, „Românul“, I, 1911, nr. 161 (24 iul.), p. 1—2 ; *Dreptul istoric al românilor*, *ibidem*, nr. 203 (17/30 sept.), p. 1—2 ; nr. 204 (18 sept., 1 oct.), p. 1—2 ; *Răspuns lui „Budapesti Hirrap“*, *ibidem*, nr. 217 (4/17 oct.), p. 1—2 ; nr. 218 (5/18 oct.), p. 1—2 ; *Națiune și naționalitate în concepția maghiară*, „Tribuna“, XV, 1911, nr. 240, (2/15 nov.), p. 1—2 ; *Încotro merg ungurii ?*, „Românul“, I, 1911, nr. 249 (13/28 nov.), p. 1 ; *Nașterea Mintuitorului*, *ibidem*, nr. 283 (24 dec./7 ian.), p. 1—2 ; *De Anul Nou*, „Tribuna“, II, 1912, nr. 45 (25 febr./9 mar.), p. 1—2 ; *Ramura de măsline*, *ibidem*, nr. 58 (11/24 mar.), p. 1—2.

²⁷ Cf. V. Cheresteșu ș.a., *Destrămarea monarhiei austro-ungare (1400—1918)*, București, 1984, p. 115—116.

²⁸ Ion Șendrulescu, *op. cit.*, p. 43—44. Vezi și „Opinia“, Iași, IX, 1912, nr. 1731 (6 nov.), p. 3 ; *Împăcarea de peste munți*.

²⁹ A. D. Xenopol, *Cuvîntare festivă...*, *loc. cit.*, p. 216.

³¹ Sur l'activité socio-politique de Goldiș, voir l'introduction de Mircea Popa et Gheorghe Șova an volume : Vasile Goldiș, *Scrieri social-politice și literare*, Timișoara, 1976, p. 9—66.

recitească. E admirabil. Cum nici se poate altfel din cordeiiul marelui nostru maiestru. Nu știam sigur unde stați, căci altfel aș fi dispus să vi se trimită ziarul regulat acolo. Am dispus acum să vi se trimită ziarul cu începere de la nr. 156, în care am dat recenziunea d-lui I. Ursu³¹ despre minunatul op *Istoria partidelor politice*. În numărul [1] următor face d. E. Lovinescu o recenziune mai lungă asupra aceluiași op într-o serie de articole. Ultimul apare tocmai mâine, duminică, deodată cu articolul dv.

Am primit scrisoarea cu adausul de la d. Ursu și așteptam, fericit, telegrama anunțată despre venirea dv. aici. V-am așteptat cu dragoste adevărată. Se vede însă că v-ați schimbat planul de călătorie. Voi fi fericit să putem conveni la Blaș, unde va fi adunată toată lumea românească.

Ce minunat ar fi dacă ați putea să ne trimiteți cât mai des articole ca cel de acum! Asta sigur — în mod indirect — ar încheia rîndurile noastre, ne-ar întări și îmbărbăta în lupta ce o purtăm. Colaborarea bărbatilor cu adevărat mari la ziarul partidului ar întări poziția comitetului, ar amuți pe cei răzvrățiți în contra disciplinei și astfel s-ar încheia din nou toate puterile noastre vii.

Îți sărută mîinile al dv.
adînc devotat admirator

V. GOLDIȘ

B.A.R., Fond A. D. Xenopol, S 22(1)

LXXXIII

II

Arad, 11 august 1911

Ilustre și mult iăbrite domnule Xenopol,

Numărul 159 a fost număr poporal și astfel în acel număr n-a apărut nr. III din articolul d-lui Lovinescu, ci acel articol a fost publicat în nr. 160 al „Românului“, care — așa cred — l-ați primit. D. N. Iorga s-a supărat foc pentru articolii d-lui Lovinescu, fiind de părere că acești articoli ar fi o micșorare a activității sale istorice, susținîndu-se că numai dv. ați fi pînă acum adevăratul istorician român. Nu credeam că d. Iorga să fie atît de susceptibil și mai ales atît de nedrept. În numărul de azi îi dau un modest răspuns, deoarece era absolut imposibil să las lucrul ăsta baltă. Aș dori foarte mult să cunosc părerea dv. în chestie.

³¹ Ioan Ursu (1875—1925), la data mențiunii, suplinitor la catedra de istoria medie și modernă de la Universitatea din Iași, avea să fie, după război, scurtă vreme, profesor la Universitatea din Cluj, apoi la cea din București.

Abia aștept să ne întâlnim la Blaj. Ard de dorul de a vă cunoaște personal.

Vă sărut mîinile și vă salut cu sinceră și adîncă iubire,

V. GOLDIȘ

Biblioteca Centrală de Stat, Ms. 12217.

III

Arad, 15 septembrie 1911

Ilustre și mult iubite domnule profesor,

Cu adînc regret am aflat de la d. I. Ursu ce vi s-a întîmplat la Brașov. Să-i fie de rușine individului ăluia infect. I-am scris profesorului din Brașov să-l ia la refec. Nu vă aduceți aminte, oum vă scrisesem odată, că dv. îi credeți pe oamenii noștri toți îngeri, cită vreme sunt între ei foarte mulți diavoli? Așa unul e și măgarul ăla de dascăl din Brașov.

Am regretat foarte mult că nu ați venit la Blaj, unde vă așteptam cu atîta dor și drag. Aș fi avut multe de vorbit și mai ales aș fi fost prea fericit să vă rezeziți în toamna asta măcar 2—3 zile la Arad? Ai [sic] fi primit cu toată dragostea.

Ca un biet gazetar și slujbaș — fără plată — al partidului nostru național, vin iarăși ou rugarea să vă îndurați spre noi și să ne mai trimiți [sic] cite un articol pentru „Românul“ din splendidul condei al dv. Nu aveți idee ce impresiune adîncă fac aici articuli dv. și ce mare serviciu faceți prin asta cauzei noastre naționale. Cîte un prim-articol de A. D. Xenopol e mai mult decît 10 adunări poporale.

Vă rog, deci, nu ne da [sic] uitării.

Îți [sic] sărută mîinile al dv., sincer devotat,

VASILE GOLDIȘ

B.A.R., Fond A. D. Xenopol, S 22(2)

LXXXIII

SUR LES RELATIONS D'A. D. XENOPOL AVEC LA TRANSYLVANIE

(RÉSUMÉ)

À propos de trois lettres inédites, envoyées à l'historien A. D. Xenopol (1847—1920) par Vasile Goldiș (1862—1934), militant de prestige pour l'achèvement de l'unité nationale, qui ont permis à l'auteur de mettre en évidence un des moments les plus signifiants de la collaboration de Xenopol au journal „Românul“ (Arad), collaboration dont le but était de dissiper les divergences survenues entre les chefs du parti national, c'est-à-dire entre le group des „intransigeants“ (parmi lesquels Goldiș même) et ceux qui préconisaient des tratatives conciliantes avec le gouvernement hongrois.